

ESTAT ACTUAL I TRANSFORMACIONS DE LA DEMOCRÀCIA

L'estat de la democràcia

Daniel Innerarity

Exterior del Capitoli dels Estats Units durant l'assalt del 6 de gener de 2021, en què seguidors radicals de Trump volien evitar la presa de possessió de Joe Biden. Fotografia: Tyler Merbler/Wikimedia Commons

Obituaris de la democràcia

Sobre la vida i la mort de la democràcia ja fa força temps que discutim, i la seva mort ha estat anunciada gairebé tantes vegades com la mort de Déu o la de l'home. Des de fa uns quants anys, abunden els llibres que ens adverteixen de la seva extinció: les democràcies s'esllangueixen per culpa dels electors, dels elegits, de les noves tecnologies, o bé per ineficàcia o falta de racionalitat, etc.

La democràcia no és immutable i algunes de les seves versions (la democràcia atenesa, l'Imperi romà o la República de Venècia) van desaparèixer després d'una llarga vida. No seria poca cosa que els seus beneficiaris fóssim conscients de la fragilitat de la democràcia i penséssim que la història és plena de gent que no va poder imaginar que s'acabaria l'estabilitat de què gaudia, com els sacerdots pagans, els aristòcrates francesos, els grangers russos i els jueus alemanys. El món és ple de llocs on viu gent sobre les ruïnes de civilitzacions passades que en el seu moment van ser molt més competents que les d'ara. Si és cert el que afirmava el gran lluitador per la independència americana i segon president dels Estats Units, John Adams, [1] totes les democràcies s'han suïcidat. Admesa la seva mortalitat, la qüestió és determinar què i com està en perill, com podem caracteritzar la situació en què ens trobem, i, sobretot, indagar si hi ha algun procediment per a la

supervivència de la democràcia.

La naturalesa de la crisi

A l'hora d'explicar com desapareixen les democràcies, la nostra analogia favorita del desastre són els anys trenta. Tots coneixem els paral·lelismes que es tracen per fer versemblant aquesta comparació, però potser el més inquietant de la situació en què ens trobem és que aquest final de la democràcia es podria donar d'una manera que no té precedents. [2] Incomoda especialment pensar que hi pot haver formes de debilitament i de desaparició de les democràcies que no ens siguin familiars, de les quals no tinguem exemples en el passat i, per tant, siguin difícils de prevenir. I si les nostres principals amenaces no fossin assimilables a les experiències de fallida de la democràcia que recordem amb el feixisme o amb el comunisme, sinó que fossin altres formes inèdites i subtils de degradació? No estem en una era èpica de conquesta i supressió de les democràcies, que es poden exemplificar amb la Revolució del 25 d'Abril a Portugal (en el primer cas) o els cops militars que van suprimir les democràcies en les diverses dictadures militars d'Amèrica Llatina (en el segon cas).

Igualment, les crisis actuals de les democràcies, malgrat la impressió que ens han produït, per exemple, els assalts al Capitoli de Washington o a les institucions del Govern a Brasília, tenen un origen diferent i requereixen una altra interpretació. No estem davant d'una segona onada de prefeixisme; les nostres societats estan més desenvolupades i són més interdependents. Pensar en termes de reincidència implica donar per fet que a la història hi ha massa continuïtat i que les fallades són una repetició.

Més que complots contra la democràcia, el que hi ha és debilitat política, falta de confiança i negativisme dels electors, oportunisme dels agents polítics o desplaçament dels centres de decisió cap a llocs no controlables democràticament

El primer que cal tornar a pensar és la manera com es degraden les democràcies. Tendim a pensar que les democràcies moren a mans de persones armades. [3] Ara bé, igual que el poder, la violència política tampoc no és el que era, per això cal pensar fora del marc mental del cop d'estat o la insurrecció, i s'ha de pensar més en termes d'inadaptació, ineficiència, degradació o desequilibri. Hi ha qui proposa parlar d'una "desconsolidació" de la democràcia, [4] un terme modest per jutjar la situació sense un dramatisme excessiu i que sembla donar-se per satisfet si desperta en nosaltres la consciència que la democràcia és més vulnerable del que inicialment pensàvem, més inestable del que prometien les seves institucions. Més que complots contra la democràcia, el que hi ha és debilitat política, falta de confiança i negativisme dels electors, oportunisme dels agents polítics o desplaçament dels centres de decisió cap a llocs no controlables democràticament.

La democràcia amenaçada

Les teories sobre les amenaces actuals contra la democràcia es divideixen entre la dels qui la veuen desafiada pel fet que la gent no té el poder que hauria de tenir i la dels qui pensen que la gent té massa poder; per excés o per defecte, podríem dir, per la incompetència de les elits o per la irracionalitat dels electors. Si donem per bona aquesta tipologia precipitada, entendrem que el que lamentem és, en el primer cas, la tecnocràcia i, en el segon cas, el populisme, mentre que les solucions passarien per limitar el poder del *demos* o per incrementar-lo.

Els diagnòstics del primer tipus solen descriure rigorosament els processos de desempoderament popular, ja sigui pel poder de les elits, del capitalisme incompatible amb la democràcia o dels algoritmes. Pot passar que el lament es degui al fet que els governs tinguin massa poder (cosa que amenaça els drets humans, per exemple) o que en tinguin massa poc davant la perversitat de certs agents externs (com quan constatem la dificultat de fer que les grans empreses paguin impostos, per exemple). Les propostes lògiques d'aquest camp solen apuntar cap a un augment de la participació i en la línia d'una democràcia deliberativa més directa.

En el bàndol dels que lamenten que la democràcia sigui massa directa es critica el mite del votant racional, [5] [6] la manca de competència i responsabilitat dels electors [7] o simplement el fet que el votant mitjà no tingui la formació i la informació necessàries; com diu Brennan, [8] o són hòbbits (ciutadans amb baixa informació, poc interès i poc desig de participació) o *hooligans* (massa informació i opinions fortes amb molts prejudicis). La *folk theory of democracy* [9] fa que tota la legitimitat derivi del consentiment i no de la representació, que pressuposa una ciutadania capaç d'entendre, jutjar i controlar el sistema polític. Hi ha fins i tot propostes epistocràtiques més o menys radicals que defensen que la democràcia s'hauria de realitzar amb menys participació.

La crítica a la incompetència política també pot obeir a raons de caire democràtic. Existeix una cosa així com el dret a tenir un govern competent [10] i el que sovint tenim és un electorat irracional i ignorant que imposa les seves decisions incompetents sobre la gent innocent. Si els nostres sistemes polítics es mostren incapaçs de resoldre els problemes vinculats a la desigualtat, de garantir la seguretat sense comprometre els drets humans o de promoure el creixement econòmic, la possibilitat de confiar en qui prometi aquests resultats sense preocupar-se gaire dels formalismes democràtics està sent una temptació irresistible en molts llocs del món. D'aquí ve la insistència d'alguns autors a promoure la competència del sistema polític, a formular versions més o menys fortes d'epistocràcia i a limitar la democràcia per raons democràtiques. Per a ells, la democràcia seria una cosa instrumental; més que tenir un valor per si mateixa, el seu valor dependria de l'eficiència a l'hora de produir resultats d'acord amb criteris de justícia. Els procedimentalistes, al contrari, es basarien en processos deliberatius idealitzats i estarien molt interessats en *com* es prenen les decisions i no tant en *quines* decisions es prenen. Com veiem, els motius per limitar el poder immediat de la gent o per ampliar-lo apel·len sempre al poder de la gent (al que vol el poble en la seva agregació immediata o al que realment vol en la construcció

indirecta de la seva voluntat política).

Assistim a la consolidació d'una gran escissió amb unes conseqüències que només poden ser nocives per a una concepció integral i equilibrada de la democràcia. Els problemes que depenen del saber expert ens aniran portant cap a un govern tècnic; les demandes de reconeixement, que s'expressen en el llenguatge de la identitat personal, evolucionaran cap a una cosa semblant a l'anarquisme. S'estableix així una profunda ruptura entre la raó i l'expressió. Avui podem constatar que, des del punt de vista de la legitimitat democràtica, tant el *solucionisme* com l'*expressionisme* estan sobrecarregats. L'habilitat dels sistemes democràtics s'acreditarà en funció de si són capaços o no de trobar solucions a aquests problemes a la vegada, sense declarar la victòria voluntarista sobre el principi de realitat o repetir que els problemes relatius a la identitat són cosa del passat. Es requereix una nova síntesi que combini d'una manera democràticament satisfactòria eficàcia i reconeixement.

Quin diagnòstic sobre la crisi de la democràcia seria llavors més encertat i ens donaria millors indicacions sobre la seva supervivència? La meua interpretació de la crisi actual de la democràcia és que alguns dels seus valors han deixat de funcionar de manera equilibrada; en aquest cas, el principi de realitat i el principi de plaer s'han dissociat: la competència contrasta amb les limitacions en què la política s'ha de desenvolupar i les expectatives de participació no són compatibles amb la complexitat dels assumptes. L'articulació d'aquestes dimensions ja no resulta intel·ligible ni fàcilment practicable una vegada que s'ha depassat cert llindar de complexitat.

La democràcia ha viscut la major part de la seva història de glòries passades; ara ha de sobreviure reformulant la seva funció en el món actual i en el futur

Superar aquesta ruptura requereix, d'entrada, un exercici de renovació conceptual. La causa que el debat estigui protagonitzat per ingenus i cíncics es deu al fet que les coses no funcionen segons la definició simplista que fem de la democràcia; per això no tenim tant una crisi de la democràcia sinó una crisi de la teoria de la democràcia. [11] La democràcia ha viscut la major part de la seva història de glòries passades; ara ha de sobreviure reformulant la seva funció en el món actual i en el futur.

Com sobreviuen les democràcies

En les nombroses anàlisis sobre el malestar democràtic hi ha més obituaris que propostes sobre el que s'hauria de fer perquè la democràcia sobrevisqui. Plantejaré tres exercicis de reanimació que tenen un cert caràcter contraintuïtiu perquè conviden a completar la democràcia davant la seva simplificació habitual, a protegir-la davant de si mateixa i a concebre-la més com un sistema que com l'acció de subjectes individuals.

a) Una democràcia completa

La democràcia ha de témer més els seus falsos amics que els seus veritables enemics. Qualsevol cosa que vulgui defensar-se políticament troba una justificació més convincent si es fa en nom de la democràcia que en contra. Una de les grans ironies sobre com moren les democràcies és que la mateixa democràcia és utilitzada com a pretext per subvertir-la; la democràcia té tant prestigi que qualifiquem de democràcia qualsevol cosa que ens agrada. [12] Les pitjors perversions polítiques solen fer-se en nom d'una democràcia de la qual s'ha aïllat un moment, un valor o una dimensió, com va passar amb el feixisme i el comunisme que la invocaven i pretenien revitalitzar-la. Wendy Brown [13] anomena *desdemocratització* aquella forma molt contemporània de corrupció de la política que amenaça la democràcia sense atacar-ne els principis, en nom fins i tot d'aquests principis: el liberalisme apel·la a la llibertat, el populisme nega les mediacions institucionals per trobar la unitat del "veritable" poble... És aquest homenatge inquietant als principis de la democràcia el que caracteritza aquesta nova perversió davant el totalitarisme clàssic obertament antidemocràtic.

Qualsevol element de la democràcia pres aïlladament acaba produint una cosa que té poc a veure amb el que hauríem d'esperar de la democràcia. La crisi actual de la democràcia és, segons el meu parer, una crisi d'unilateralització d'algun dels seus elements. Aquest és el sentit en què es podria considerar fins i tot la possibilitat que la democràcia fracassés tot i quedar intacta. Podria passar que els elements fonamentals de la democràcia continuessin operant però no ho fessin de manera conjunta, equilibradament. [14] El que més fragilitza les nostres institucions democràtiques és la seva mutilació o reduccionisme, la simplificació. La democràcia és un conjunt de valors i procediments que cal saber orquestrar i equilibrar (participació ciutadana, eleccions lliures, judici dels experts, sobirania nacional, protecció de les minories, primacia del dret, autoritats independents, rendició de comptes, deliberació, representació...).

Hem de treballar en favor d'una cultura política més complexa i matisada. Un dels nostres problemes principals té l'origen precisament en el fet que quan les societats es polaritzen entorn de contraposicions simples no donen lloc a processos democràtics de qualitat. Com podem promoure una cultura política en què els plantejaments matisats i complexos no siguin castigats sistemàticament amb la desatenció i fins i tot amb el menyspreu? Com es pot evitar que siguin tan rendibles electoralment la simplicitat i el mer rebuig? Caldria fer intervenir en el procés democràtic més valors, actors i instàncies, pensar un equilibri més sofisticat entre tots aquests elements; d'aquesta manera haurem posat les bases per a la supervivència de la democràcia al segle XXI. Només una democràcia complexa és una democràcia completa.

b) Protegir la democràcia de si mateixa

Les democràcies representatives tenen avui dos enemics: el món accelerat, el predomini dels mercats globalitzats, d'una banda, i l'*hybris* de la ciutadania, de l'altra, és a dir, l'ambivalència d'una societat a qui la política ha d'obeir, per descomptat, però que té unes exigències que, pel fet que estan poc articulades políticament, sovint són contradictòries, incoherents i disfuncionals. Esmentar aquest segon perill és trencar un tabú, perquè bona

part de la nostra classe política i els qui escriuen de política solen practicar una adulació al poble, que no situen en cap horitzó de responsabilitat. Pocs parlen de les amenaces “democràtiques” a la democràcia, les que procedeixen de l’imperi de la demoscòpia, la participació sense igualtat efectiva, les expectatives exagerades o la transparència absolutitzada. En assenyalar aquesta mancança no pretenc invalidar el principi que en una democràcia l’únic sobirà és el poble; em limito a subratllar que la democràcia representativa és el millor invent que hem estat capaços de fer per compatibilitzar, no sense tensions, aquest principi amb la complexitat dels assumptes polítics, la contraposició entre eficiència i sobirania que esmentava en descriure les amenaces de la democràcia. I si la democràcia fos un sistema amb una intel·ligència que, en el fons, consisteix a fer que sigui capaç de combinar institucionalment la sobirania popular amb la sospita envers aquesta mateixa sobirania?

Per això es pot afirmar sense exagerar que, des de la més modesta tecnologia fins als procediments polítics més sofisticats, els sistemes de govern són tant més intel·ligents com més poden resistir a l’obstinació dels qui governen (sigui el poble sobirà o els seus eventuals representants). Tot el progrés humà està en joc en aquest difícil equilibri entre permetre a la voluntat humana governar els esdeveniments i impedir alhora l’arbitrarietat.

Un sistema intel·ligent és, per dir-ho d’alguna manera, un sistema que ens protegeix no només davant dels altres, sinó també davant de nosaltres mateixos. Es configura després de l’experiència dels perills que som capaços generar i davant l’atavisme de considerar que el nostre pitjor enemic és sempre algú diferent de nosaltres mateixos.

Una societat està ben governada quan resisteix el pas de mals governants. La democràcia únicament pot sobreviure si la intel·ligència del sistema compensa la mediocritat dels actors

Per actuar amb aquest tipus d’intel·ligència contraintuïtiva, cal haver-se adonat, per exemple, que el que amenaça una societat no són tant les armes nuclears en poder de l’enemic, sinó les seves pròpies centrals nuclears; l’amenacen menys les armes biològiques de l’enemic que certs experiments del seu sistema científic; l’amenança no és tant la invasió de soldats estrangers, sinó la criminalitat organitzada pròpia i la demanda dels mateixos drogoaddictes; no és la fam i la mort causades per la guerra, sinó la invalidesa i la mort causades pels seus accidents de trànsit. És a dir, el que més impedeix que les societats plurals decideixin lliurement el seu destí no és tant un obstacle exterior com la falta d’acord en el seu propi si. La solució no passa per les persones, em permeto acabar, sinó per millorar els sistemes que ens protegeixin contra les persones, contra els nostres errors, la nostra demència o la nostra maldat.

c) Sobreposar-se als mals governants

Per entendre què és un sistema d’intel·ligència col·lectiva —com se suposa que ho hauria de

ser la política en una societat democràtica— pot resultar-nos il·lustratiu l'experiment mental [15] plantejat per Robert Geyer i Samir Rihani: què passaria si els governadors del Banc d'Anglaterra fossin substituïts per una habitació plena de micos? Si algú hagués de respondre ràpidament a aquesta pregunta, la intuïció immediata el portaria a assegurar que l'economia britànica col·lapsaria. Ara bé, només que hàgim pogut reflexionar una mica i hàgim superat l'automatisme en la resposta, si mirem les coses des de la perspectiva de la complexitat dels sistemes, la resposta seria molt diferent: el govern dels micos posaria de manifest fins a quin punt estem governats més per sistemes que per persones, amb equilibris, contrapesos i correccions automàtiques, per la qual cosa els micos no farien tant de mal com es podria pensar.

Aquest experiment és interessant perquè en l'automatisme de les nostres respostes inicials es posa de manifest fins a quin punt som deutors d'una manera de pensar centrada en els individus i els líders, en el curt termini i en la falta d'atenció a les condicions sistèmiques en què tenen lloc les nostres accions. Continuem pensant que el govern és una acció heroica de les persones en comptes d'entendre que es tracta de configurar sistemes intel·ligents. Per això parlem de lideratge amb unes connotacions tan personalitzades, l'atenció pública s'interessa principalment per les qualitats personals dels qui ens governen, ens preocupa més descobrir els culpables que reparar els mals dissenys estructurals.

Tot el que sigui posar el focus en l'ésser humà per designar els problemes que tenim —la teoria que l'important és l'ésser humà, sigui des de la perspectiva de les característiques personals del líder o de les motivacions del votant individual en clau de *rational choice*— comporta una infravaloració de les propietats sistèmiques de la complexitat social.

Els problemes principals a què s'enfronta avui la humanitat tenen el caràcter de problemes plantejats per una realitat interdependent i concatenada davant dels quals els components individuals són cecs: insostenibilitat, riscos financers i, en general, els que estan provocats per una llarga cadena de comportaments individuals que potser en si mateixos no són dolents, però sí que ho és la seva agregació desordenada. Per això no es tracta tant de modificar els comportaments individuals com de configurar-ne adequadament la interacció, i aquesta és precisament la tasca que podem designar com a *intel·ligència col·lectiva*. Es guanya molt més millorant els procediments que millorant les persones que els dirigeixen. No hauríem d'esperar tant de les virtuts dels qui componen un sistema complex ni tampoc témer especialment els seus vicis; el que realment ens hauria d'inquietar és si la seva interconnexió està ben organitzada, i com són les regles, els processos i les estructures que configuren aquesta interdependència.

Les societats estan ben governades quan les governen sistemes en què se sintetitza una intel·ligència col·lectiva (regles, normes i procediments) i no quan tenen al capdavant persones especialment dotades. Podríem prescindir de les persones intel·ligents però no dels sistemes intel·ligents o, dit d'una altra manera: una societat està ben governada quan resisteix el pas de mals governants. Aquests 200 anys de democràcia han configurat precisament una constel·lació institucional en què un conjunt d'experiències han cristal·litzat en estructures, processos i regles (especialment les constitucions) que proporcionen a la democràcia un alt grau d'intel·ligència sistèmica, una intel·ligència que

no radica en les persones sinó en els components constitutius del sistema. D'alguna manera, això fa que el règim democràtic sigui independent de les persones concretes que hi actuen, i fins i tot dels qui el dirigeixen, i fa que també sigui resistent davant els errors i debilitats dels actors individuals. Per això la democràcia s'ha de pensar com una cosa que funciona amb el votant i el polític mitjans; únicament sobreviu si la intel·ligència del sistema compensa la mediocritat dels actors, fins i tot si eventualment pel govern hi passen uns micos.

REFERÈNCIES

- 1 — Adams, J. (1851). *The Works of John Adams*, vol. 6. Boston: Little, Brown and Co, p. 484.
- 2 — Runciman, D. (2018). *How Democracies End*. Nova York: Basic Books.
- 3 — Levitsky, S.; Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. Nova York: Crown.
- 4 — Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy. Why our Freedom Is in Danger & How to Save it*. Cambridge: Harvard University Press, p. 254.
- 5 — Caplan, B. (2008). *The Myth of the Rational Voter. Why Democracies Choose Bad Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- 6 — Bartels, L. (2008). "The Irrational Electorate". *The Wilson Quarterly*, núm. 32, p. 44-50.
- 7 — Achen, C.; Bartels, L. (2016). *Democracy for Realist. Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton: Princeton University Press.
- 8 — Brennan, J. (2016). *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- 9 — Achen, C.; Bartels, L. (2016). *Democracy for Realist. Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton: Princeton University Press.
- 10 — Brennan, J. (2016). *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press, p. 140.
- 11 — Shattschneider, E. E. (1960). *The Semisovereign People: A Realist's View of Democracy in America*. Nova York: Holt, Rinehart and Winston, p. 131.
- 12 — Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy. Why our Freedom Is in Danger & How to Save it*. Cambridge: Harvard University Press, p. 26.
- 13 — Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Cambridge: MIT Press.
- 14 — Runciman, D. (2018). *How Democracies End*. Nova York: Basic Books, p. 6.
- 15 — Geyer, R.; Rihani, S. (2010). *Complexity and Public Policy. A New Approach to 21st Century Politics, Policy and Society*. Londres: Routledge, p. 188.

REFERÈNCIES COMPLEMENTÀRIES

- Dahl, R. (1983). "Federalism and the Democratic Process". In: Pennock, J. R.; Chapman, J. W. (ed.). *Nomos XXV: Liberal Democracy*. Nova York: New York University Press, pp. 95-108.
- Fukuyama, F. (2015). "Why is Democracy Performing so Poorly". *Journal of Democracy* vol. 26, núm. 1, pp. 11-20.
- Keane, J (2009). *The Life and Death of Democracy*. Londres: Simon and Schuster.

Daniel Innerarity

Daniel Innerarity és Catedràtic de Filosofia Política, investigador Ikerbasque a la Universitat del País Basc i titular de la Càtedra d'Intel·ligència Artificial i Democràcia a l'Institut Europeu de Florència. També és director de l'Institut de Governança Democràtica (Globernance). Doctor en Filosofia, ha sigut professor visitant en diverses universitats europees i americanes. És autor de nombrosos llibres, entre els quals *La libertad democrática* (2023), *La sociedad del desconocimiento* (2022) o *Una teoría de la democracia compleja: gobernar en el siglo XXI* (2019), entre d'altres. Escriu regularment a El País, El Correo/Diario Vasco i La Vanguardia.